

УДК 27–526.62:2–523.4(477–25)“17/18”

Тарас Веремеєнко
(Київ)**«НАЧАЛЬНИКИ» ЛАВРСЬКОЇ ІКОНОМАЛЯРНІ
XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ**

У статті на основі неопублікованих архівних документів висвітлено обов'язки, роль та взаємини з учнями керівників Лаврської ікономалярні у XVIII – першій половині XIX ст., а також роки їхнього управління цією ікономалярнею.

Ключові слова: Києво-Печерська лавра, Київ, іконопис, малярня.

The paper, based on unpublished archival documents, deals with the chiefs of the Lavra icon-painting workshop of the XVIIIth to the first half of the XIXth century. The author investigates their responsibilities, a role, and relationships with their students, as well as years of the chiefs' management.

Keywords: Kyiv-Lavra of the Caves, Kyiv, icon-painting, workshop.

У цій статті ми звернемо увагу на низку невідомих фактів, які не були ще опубліковані в науковій літературі або недостатньо висвітлені. Особливо це стосується «начальників» іконописної малярні Лаври. Тому ми вважаємо за потрібне звернути увагу на досі невідомі імена, роки керівництва, обов'язки, «начальників» Лаврської ікономалярні протягом XVIII – першої половини XIX ст. Отже, відповіді на це запитання нам допоможуть архівні документи – опубліковані та деякі з тих, які ще не запроваджено в науковий обіг. До цього ми досліджували проблематику історії Лаврської іконописної малярні та альбоми малюнків [1–2].

Досліджували ікономалярню відомі вчені: М. Істомін, Ф. Уманцев, П. Жолтовський, Д. Степовик [3–10]. М. Істомін – перший дослідник іконописної майстерні та малюнків. Він вважав, що створив іконописну малярню архімандрит Зосим Вількевич 1763 року [7, с. 72]. До цього, на його думку, як навчання, так і сама майстерня мали нецентралізований характер. Учений помітив у малюнках вплив заходу. Під час дослідження «кунштів» Істомін назвав багато прізвищ учнів Лаврської малярні, навів деякі факти навчання у ній.

Інший учений, який досліджував іконописну малярню, був Ф. Уманцев. Автор стверджував, що розвиток малярні був тісно пов'язаний з протидією католицизму і розповсюдженню унії [10, с. 71]. Коротко показавши навчання майбутніх іконописців, Уманцев зауважив, що учень зміг би почати самостійно малювати, як мінімум, уже за 5 років, при цьому допомагаючи своєму майстру в написанні мистецького твору. Крім цього, була видана невелика праця Ф. Уманцева, де він зробив короткий огляд справ, у яких трапляються деякі згадки іконописців, художників, меценатів Лаври [9]. Але деякі посилання на архівні справи не збігаються з реальним станом речей.

Вагомий внесок у дослідження історії функціонування іконописної малярні Києво-Печерської лаври зробив П. Жолтовський. Учений простежив навчальний процес Лаврської ікономалярні у XVIII ст., та опублікував понад 1400 малюнків. В іншій праці він опублікував низку документів, які стосуються дослідження пігментів фарб та їх назв у XVIII ст. [4].

Нині також триває дослідження як Лаврської церковно-мистецької школи, так і Києво-Печерської лаври в цілому. Наприклад, монографія Д. Степовика «Історія Києво-Печерської лаври» присвячена історії, фундаторам, організації духовного життя, статусу, персоналіям цієї визначної пам'ятки України [8]. На думку автора, XVII–XVIII ст. для Києво-Печерської лаври було «золотим віком». Окреме місце в дослідженні проблеми належить висвітленню розписів Успенського та Трійської

надбрамної, вивченню творчого життєпису лаврських майстрів та майбутніх керівників ікономалярні. Також учений дослідив лаврські малюнки та охарактеризував деякі з них.

Упродовж XVIII ст. ікономалярня готувала своїх майстрів, що належали до різних верств населення. Протягом другої половини XVIII – першої половини XIX ст. обіймали посаду «начальника» або наглядача Лаврської іконописної малярні такі особи: Іван (Феоктист) Павловський (у деяких джерелах ідеться про Федора Павловського) (? – 1744), Алімпій (1744–1755), Роман (1755 (?) – 1761), Ігнат (? – 1761 (?)), Пахомій (1761 (?) – 1763), Володимир (1763–1772), Захарій (1772–1818).

Завдяки архівним документам ми дізнаємося, що посаду керівника Лаврської ікономалярні іменували «начальник». Керівник малярні виконував такі обов'язки: управляв ікономалярнею та іконописцями, також слідкував за майном, закупував пігменти фарб, подавав до Духовного собору на розгляд про заробітну плату за виконану роботу іконописців, наглядав, вчив іконопису та відпускав учнів малярні, приймав та підписував свідоцтво. Крім цього, керівник малярні міг працювати як іконописець або ж розписувати храми й укладати контракти на приватній основі.

Документи, які б повністю висвітлили функціонування іконописної малярні, на жаль, не збереглися, але ми знаємо, що в навчальному процесі іконописної малярні відбулися певні зміни в травні 1763 року. Згідно з архівним документом, до 1763 року в малярні було келійне навчання іконописної науки, яке скасували і її реорганізували в «училище». Зокрема, із цього часу для монастирської роботи відбирали 10 молодиків та 20 учнів, які отримували харчі, але, як і раніше, малярню сприймали як одне ціле [18, арк. 12]. Немає достатніх підстав вважати реорганізацію 1763 року Лаврської малярні, як це твердить М. Істомін у своїх статтях, тим критичним фактором, що різко поділив розвиток цієї художньої школи на два періоди [7, с. 66–75]. До 1763 року лаврських майстрів розглядали як єдине ціле, як «малярню», що мала свого начальника, спочатку Івана (Феоктиста) Павловського, потім Алімпія, Романа, Ігната, Володимира [3, с. 5]. В іншому архівному документі є згадка про те, що учні малярні працювали в келіях, а датований він лютим 1777 року: «*В той кельи, где ныне находятся несколько малярских учеников при иконописной работе*» [20, арк. 2].

На той час існував поділ ченців-малярів на 2 категорії – «молодики» та «виростки». Перша – «молодики», яких за нормами їхнього утримування прирівнювали до нижчих верств монастирської братії, тобто до послушників та «учеників», які відповідали категорії цехових підмайстрів. Була ще одна, очевидно нечисленна категорія неповнолітніх учнів – «виростків». Вони не приймали чернечого постригу, про що свідчить той факт, що в архівних документах та в альбомах малюнків підписи цих учнів або підмайстрів написано з прізвищем та ім'ям. Число учнів та підмайстрів у малярні в різні часи було різним, точна їх кількість невідома. З архівних матеріалів знаємо, що учні повинні були навчатися певний термін й отримували за це відповідні грошові нагороди. Коли колишній «начальник» малярні Алімпій помер 1763 року, то перед смертю особисто у нього навчалися 11 учнів [28, арк. 5–18].

13 березня 1759 року Києво-Печерська лавра отримала наказ від Синоду про: «*Отобраних всех неискуснописанных икон имеющихся в церквах и лаврах*» [16, арк. 1]. 11 червня ієрей Логун здійснив цю перевірку в Києво-Печерській лаврі та в маєтностях, які належали Лаврі [16, арк. 36]. На нашу думку, на кількість ікон, які представлені в документах за описом майна в малярні, міг вплинути цей закон.

Керівник малярні наглядав за тим, щоб іконописцям, які працюють у Лаврі, сплачували грошову винагороду. Коли здійснювали розпис в Успенському соборі 1772–1777 років, то за роботою слідкував іконописний «начальник» Лаври – Захарія, який спілкувався з еклезіархом про те, що 2,5 місяця іконописці не отримують гроші за виконану роботу через те, що без відома Духовного собору він не може цього роботи, на що Духовний собор 14 листопада 1773 року дозволив за написаним реєстром Захарії заплатити за роботу іконописцям [19, арк. 15]. Далі подано список тих іконопис-

ців, яким потрібно заплатити спочатку за серпень: Максим Бориченко 7 руб., Данило Бориченко 1,50 руб., Ігнат Зосикович 6 руб., Іван Павловський 6 руб., Ігнат Оржовський 5 руб., Нієвщинський 5 руб., Павло Волисевський 4,80 руб., Олексій Песецький 4,80 руб., Яким Мармуровський 4,80 руб., Михайло Лесницький 4,80 руб., Іван Мелишневич 4,80 руб., Василь Кириленко 6 руб., Іван Тонкий 2 руб., Шабренченко 2 руб., Михайло Чарнацький 2 руб. Загальна сума 66,50 руб. [19, арк. 16].

Коли в серпні 1810 року було вирішено зробити реставрацію 10 зображень в західній частині Троїцької надбрамної церкви, то завданням Захарії було наглядати за процесом реставраційних робіт інших іконописців [26, арк. 1].

У січні 1786 року «начальник» іконописної малярні ієромонах Захарія вимагав від Лаври сплатити за виконану роботу на Ближніх печерах, а саме – було зроблено позолоту дзвіниці на ближніх печерах, за що оплата 7 іконописцям становила 7 руб. Крім цього, було зроблено 7 ікон та зображення святих й преподобних, за це іконописці повинні отримати 4,80 руб. [21, арк. 1]. При перевірці зробленої роботи було зазначено: *«Как пастырской подлинно выше писанные работы на пещерной колокольне малярскими деланы, но чтоб производимое им зато заплата по дел нет вида, на против того, начальник иконописный Захария позапискою требует таковой малярам заплать?»* [21, арк. 2]. Отже, навіть при відсутності зробленої роботи, керівник ікономалярні все ж писав про оплату іконописцям.

28 грудня 1795 року Духовному собору від митрополита було надане розпорядження, щоб такі ікони, як «Успіння», «Преподобні Антоній та Феодосій», «Свенська Богоматір», «Святитель Христовий», «Михаїл, що спочиває у Лаврі», «Св. Князь Володимир» – усі повинні бути виконані: *«Заготовлять их сторонними иконописцами надежными людьми и искусными»* [23, арк. 1–2]. Зі свого боку Захарія повинен слідкувати за якістю виконаної роботи щодо кожної ікони, написаної не в Лаврі, а іншими, не лаврськими іконописцями. Також митрополит хотів, щоб йому надавали відомості про кількість ікон від лаврських іконописців та інших майстрів й за яку ціну їх продано. 1755 року генерал Олексій Глебов замовив для місцевої церкви зробити Євангеліє в оксамитовому кольорі, зі сріблом. Ціна за зроблену роботу – 42 руб. [14, арк. 2–3 зв.]. Крім цього, Глебов замовляв престол, жертвник, ікони та хоругви, які зробив «начальник» малярні – Алімпій, але в документі не була вказана ціна за них.

«Начальник» іконописної малярні брав участь у розписах храмів та виготовленні ікон, при цьому між сторонами уклали контракт. Закуповував фарби інколи хтось із довірених осіб від Лаври, переважно причиною закупівлі великої партії фарб були ремонтні роботи. Траплялося, що замовники були незадоволені роботою лаврських іконописців. Наприклад, 31 липня 1759 року ігумен Кирилівської церкви – Феофан, не був задоволений виконаною роботою Алімпія [17, арк. 2]. Під час розслідування, перевірки достовірності слів ігумена Феофана Алімпію було заборонено укладати інші контракти: *«Приказати затем же ему Алимпием в собору, чтобы он Алимпием без ведома на работу не контрактовался»* [17, арк. 2]. Проводили допит Алімпія, за документами якого ми дізнаємось, що він повинен був зробити 23 «штуки» (ікони) «Страстей Христових». Феофан зобов'язався заплатити – 20 руб., олії 5 відер (61,5 л), пшениці, гречаної крупи, пшона та сала, горілки 12 відер. У Феофана ми бачимо інші цифри, оплата праці набагато більша від тієї, що була представлена вище: 30 руб., а з харчів – пшеничне борошно, горох, сало, горілки 20 відер, 7 відер олії (прибл. 85 л.). Також Алімпію було додано для роботи: 2 кіоти, «Антонія і Феодосія», велике Розп'яття, «Спокуса Христа», дві з яких розміром 2,1 м та «Спокуса Богоматері», «Миколай Чудотворець». Але Феофан не додав певну суму і харчів за зроблену роботу: *«Малешого награждение не учинил но и доводячи их по контракт 6 ведер горелки, борошна пшеничного дойницу одной, гречаного дойницу одного и пшона по дойницу коим не отдал»* [17, арк. 4 зв.]. Із цієї причини Алімпій не доробив 2 ікони: завдовжки 2,1 м, завширшки 70 см. На цих іконах зображено 9 святих та 10 мучеників (на жаль, у документі не вказано, яких саме): *«Он Алимпий принужден*

задержать два бляти величиной 3 аршина с четверкою, а вишир воршина с четверкою ж коих по одному изображено 9 спасителей, а на другом 10 мучеников и держат две без отдаючи» [17, арк. 4 зв.]. Найпевніше, ці ікони могли бути зроблені під іконостас або як храмові ікони для Кирилівської церкви. За це ігумен зобов'язувався купити за винагороду «венецькі» фарби. Термін на виконання цих церковних речей – 53 тижні. На шостому аркуші цієї справи намальовано невеликий портрет невідомої людини [17, арк. 6].

У травні 1808 року економ ієромонах Єфрем просив дозволу, щоб пофарбували в нових келіях поручні, двері, дах та решітки. Для цього просили в іконописного «начальника» соборного ієромонаха Захарії, щоб він слідкував за фарбуванням найнятих людей і дав ті фарби, які потрібні для малярної справи [32, арк. 2].

Звичайно, найкраще всього розуміти, які матеріали та фарби потрібні для малярні, міг тільки «начальник» іконописної [22, арк. 4]. Захарій Голубовський 1787 року в рапорті зазначив, що, крім ремонту церков, потрібно купити фарби, пластинку срібла та золота («двойник»), срібло, яке потрібне для написання ікон: *«На писание икон, заготовляемых требующим богомольцам, так же на разные церковные починки и прочие, нужно заготовить при пономарне золота, двойнику и серебра в книгах, продаваемого також и некоторых красок, чего всего при пономарне теперь нет»* [22, арк. 2]. Зазвичай, золото, срібло, двойник купували в книжках, і Захарій вказує, скільки потрібно купити цих речей – золото 22 книги по 1,25 руб., загальна ціна – 27,50 руб., двойника 20 книг 1 номера по 95 коп., загальна ціна – 19 руб., срібла 20 книг по 25 коп., загальна ціна – 5 руб. [22, арк. 3 зв.].

Також, серед обов'язків начальника малярні було слідкувати за майном, яке належало іконописній. Керівник ікономалярні ієромонах Захарій писав 12 липня 1785 року до Духовного собору про потребу ремонту малярської келії та дерев'яної будівлі, яка була на задньому дворі, де *«при чулане где краски и куншты хранятся»* [18, арк. 7]. Захарій писав, що потрібно зробити нові двері, які повинні бути значно більшими від тих, які є зараз, тому що багато церковних речей вони не можуть пронести. Крім головної келії, також керівник малярні просив звернути увагу Духовного собору на дерев'яну будівлю, давно побудовану, – комору, де зберігалися фарби, куншти, бо ця будівля протікає, просіла, її *«непрерменно надобно перестроить»* [18, арк. 7]. Відповідь Духовного собору полягала в тому, щоб еклезіарх ієромонах Георгій перевіряв вищеназвані речі від Захарії. Через 2 роки, а саме 12 вересня 1785 року, керівник ікономалярні ієромонах Захарія писав до Духовного собору, що потрібно перебудувати грубу в малярській келії, бо вона погано функціонує, через що накопичується багато вуглекислого газу. Захарія пропонує зробити двері, перебудувати грубу у вітальні та відремонтувати дах, бо мох пропускає воду та сніг [18, арк. 10].

Іншим обов'язком керівника ікономалярні було приймати та надавати свідоцтво тим особами, які хотіли вивчити іконописну справу або закінчили своє навчання в цій установі. Прийняти могли будь-яку особу, яка мала бажання.

2 червня 1768 року на кордоні з Польщею (Васильків) були схоплені польські громадяни Павло Радієвич та Гаврило Іваницько, які не мали ніяких документів та про себе нічого не розповідали, за це їх тримали під вартою [31, арк. 2]. Київська губернська канцелярія шукала відомостей про затриманих у Лаврі. «Начальник» іконописної малярні монах Володимир надіслав відповідь до губернської канцелярії, про те, що Павло з Подолу: *«Мещанина брата его родного Матвея Радиевича расписка ему начальнику дана»* [31, арк. 2]. Отже, начальник отримував свідоцтво про особу, яка буде навчатися в малярні. Його товариш Гаврило не мав такого свідоцтва й мав просити дозволу на те, щоб жити в Києві. Але він не отримав такого права й вирішив покинути Російську імперію, а Павло повинен був учитися в малярні той термін, який вказаний у свідоцтві: *«На учених иконописства продолжатъ обяванъ»* [31, арк. 3].

Іконописний «начальник» малярні монах Володимир написав свідоцтво Івану Чепурному з міста Кролевець Ніжинського полку (нині Сумська область), який навчав-

ся іконопису в Лаврській малярні з 10 лютого 1764 – 11 січня 1768 рр. [13, арк. 402–403]. У свідоцтві він дав невелику характеристику Івану, що той обов'язки *«выполнял честно, по его желанию был отпущен сводобно куда пожелает»* [13, арк. 420]. Один із послухників Лаврської малярні Павло Петров звернувся з проханням до Духовного собору надати свідоцтво про навчання в малярні. З цього свідоцтва ми дізнаємося, що він уклав договір на 7 років, де навчався з серпня 1761 року, коли ще «начальником» малярні був монах Пахомій [13, арк. 472 зв.]. Але, замість Пахомія, керівником тривалий час був монах Володимир, тому саме він свідчив, що до Павла ніяких претензій не було. За це Павло отримав свідоцтво про навчання іконопису 28 серпня 1768 року [13, арк. 473]. В іншому документі – знову імена начальника Пахомія за 1763 рік та Романа за 1761 рік, коли він приймав до малярні нових учнів. Уже 28 серпня 1769 року малярський начальник монах Володимир надав свідоцтво аж трьом особам – Федору Стефанову, Олексію Кунецькому та Іванові Тволовському [13, арк. 543].

Крім звичайних людей, які хотіли навчатися іконописної науки, до Лаври інколи цілеспрямовано приїжджали священики з інших храмів імперії. У листопаді 1775 року ієромонах Йосиф приїхав з Могильова до лаври на зимовий час для навчання іконопису: *«Для обучения в лавре иконописного художества и отправления обратно в монашескую епархию к его преосвященству»* [29, арк. 1]. Києво-Печерська лавра дозволила навчатися іконопису ієромонаху Йосифу, але за умови постійного перебування під наглядом керівника малярні – ієромонаха Захарія. Також у будні дні він мав бути в малярні й отримувати ту порцію харчів, що й інші ієромонахи [29, арк. 6].

В іконописній малярні траплялися випадки несправедливого ставлення до учнів з боку «начальника» майстерні. Наприклад, 17 лютого 1763 року колишній учень Федір Пасієвич повідомляв архімандриту Зосиму Валковичу про те, що керівник малярні Роман *«мене беднешого крайне обидел в году 1758 января 3 случаем синцевим»* [30, арк. 2]. Крім цього, його було прийнято на навчання до малярні на 5 років, але без будь-якого свідоцтва, що було незаконно. Монах Роман запропонував такий варіант, що Федір міг би прожити деякий час в малярні без свідоцтва, а потім його батько принесе цей документ. Він зобов'язувався через 5 років навчання відпустити Федора, дядько якого приїжджав залагоджувати справу з Романом, але коли приїхав батько, то керівник малярні не хотів відпускати учня до академії й потім лупцював Федора. Те майно, яке він мав, забрав монах Роман. За свідченням колишнього учня, він мав в розмальованій скрині з замком – новий пояс, шапку, чоботи, 2 пари сорочок, жилет, 2 подушки. Пізніше, уже 1758 року, приходила матір з хлібом, просила, щоб той віддав речі, й Роман їх оцінив у малу ціну. Федір не заспокоївся й прийшов до Лаври ще раз, але керівник малярів віддав не всі його речі. Причиною свого поганого поводження він назвав те, що постійно обкрадає «латинян» [30, арк. 2 зв.]. Окрім архівних матеріалів, які засвідчують втечу учнів з малярні, є ще малюнки в альбомах, де зображено такі випадки [12].

Відомо також про крадіжки, які чинили учні іконописної малярні. В липні 1806 року «начальник» Лаврської ікономальєрні ієромонах Захарія написав рапорт до Духовного собору. Перший випадок крадіжки відбувся тоді, коли він тяжко хворів, і злодії цим скористалися. З його скрині було вкрадено *«14 голландских червонцев»* [25, арк. 1]. Пізніше, вже на всеношній трапився інший випадок: *«Отворено окошко в которое влезши неизвестно было кто отворил сундук уворовано из оногo 33 голландских червонцев и серебряных рублевых старых 10 и новых 3 рубли, рублах холстяных 6, шерстяную одну, <...> два, и железных тарелок 8, оставля тут в келии солдатскую шапку или келпак зелено»* [25, арк. 1]. Отже, велику частину майна Захарії було вкрадено, але злодій залишив єдиний доказ – шапку. Захарія здійснив власне розслідування, внаслідок якого обшукали Стефана Іваницького, Федора Загребі, Олексія Ланизинка. У Стефана та Олексія було знайдено: *«У первого*

Иваницкого карманные серебряные часы, а в последнего 33 голландские червонца и 13 серебряных денег, а потом они уже в том воровстве и повинил обоих, что рубахи и тарелки ими брошены в малярские нужды» [25, арк. 1]. Їх закували в кайдани, але вони втекли, нарешті, майже всі речі були повернуті.

Зміна керівника малярні відбувалася, зазвичай, за станом його здоров'я. Він писав до Духовного собору, що не може виконувати своїх обов'язків й просив, щоб його звільнили, на що отримував задовільну відповідь. У серпні 1755 року Алімпій написав листа до архімандрита з проханням, щоб його звільнили з посади «начальника» іконописної малярні через погане здоров'я, а саме – слабкий зір та пошкодження ніг. 1744 року, коли Алімпій робив ілюмінацію, риштування біля Троїцької брами, то пошкодив ноги двічі: *«1744 во время делания илюминации и [запноечною?] брамою митриской работы, о <...> дво кратно риштованье мене нижайшего весьма прибыло, о него я в здорovie, а паче в ногах немало поврежден поне найожен кроме же того, за старосте свою гораздо видение уже не могу, так что мелкой штукою делать мне крайне невозможно»* [15, арк. 2]. Ми дізнаємося, що Алімпій прийшов навчатися у малярню в 1724–1744 роках при начальниках Іванові та Феоктистові. З 1744–1755 років він став сам начальником іконописної малярні Києво-Печерської лаври. Нам вдалося знайти низку малюнків, які виконав Алімпій. Один із них «Мадонна на престолі з Христом-немовлям на руках» [11, арк. 37 зв.], датований 24 листопада 1760 року. Отже, навіть після свого головування Алімпій не покидав улюбленої справи і навчав учнів. Крім звільнення, він просив також відправити його відпочивати до печер. Для цього йому дали кількох послухників, харчове забезпечення і дрова [15, арк. 3]. У березні 1763 року Алімпій помер.

Після смерті Алімпія учні іконописної малярні, які навчалися іконопису в нього, писали «доношение» до архімандрита Зосими, щоб Лавра повернула гроші за те, що вони не до кінця зазначеного терміну навчалися іконопису: *«он же отце Алимпей чрез бытность мою 10 лет должен мене того иконописного мастерства показать а буды дать показание года <...> мене не научил то каждой прожитой мною год по 20 руб. должен мне уплатить»* [28, арк. 6 зв.]. Подібний текст написали й інші учні малярні з відмінністю у терміні навчання, а сума «відшкодування» однакова – 20 руб. З цих листів дізнаємося, що учні малярні отримували грошові нагороди від Алімпія. Вважаємо, що це була ініціатива суто керівника малярні – Алімпія, а не з боку лаври. Один із цих учнів відзначився своїм проханням – Яків Гарасимов просив у лаври, крім 10 руб., ще книги, які Алімпій нібито обіцяв віддати після смерті йому: *«Высокопреподобия нижайшие прошу, по приписанному его отца Алимпей 10 руб. денег, також из куннионовых книг библию четвероштучно и з абецадел одну, кунштов книг, которые он покойный словесно ствердил и подать себе обнадеживал мене дать мне обещание, о чем просить дать»* [28, арк. 5]. Разом із прохачем цих «доношень» підписалися й батьки учнів [28, арк. 13–15].

Були випадки, коли іконописний «начальник» не повертав борги. У 1766 році іконописець Алімпій взяв у невідомої особи в борг 32 відра спирту, але так і не повернув гроші, тому людина, у якої взяли цей спирт, просить, щоб їй віддали 11,20 руб. [24, арк. 2]. Роком пізніше невідома особа згадала про борги Алімпія. У 1767 році чоловік пише, що Алімпій взяв у нього в борг 200 мідних руб. для закупівлі фарб у малярню: *«Ради покупок на нужды свои малярские разных красок, також и на прочие свои экономические расходы, по свойству свое мне вытросил у мене мелкие торгов денег товарных медных 200 руб.»* [24, арк. 27]. Причина взяти у борг нам невідома, але ми можемо припустити, що Лавра не повністю покривала витрати на закупівлю фарб та на різні малярські речі. Для підтвердження своїх слів невідома особа додала копію розписки. Ще одним керівником ікономальярні був Ігнатій, також відомий як боржник, хоч менше, ніж Алімпій. У травні 1761 року до Києво-Печерської лаври написав листа «Киево-Печерския мещанин Иван [Иванковский?],» нарікаючи, що покійний ієромонах Ігнатій купив у нього речі і не заплатив за них: *«Взял у мене золота книг*

четыре по одному рублю и 50 коп., блейвасу 2 фунта по 10 коп. и зато доводилось мне заплатить 6 руб. 20 коп., постах 50 коп., мне он Игнатий отдал и осталось без оплаты мне 5 руб. 70 коп.» [28, арк. 32]. Ігнатій купив у міщанина небагато малярських речей, але у керівника малярні не було зовсім здоров'я, тому тільки після його смерті міщанин Іван звертався до лаври з проханням повернути борг.

Коли помирає «начальник» іконописної малярні, відбувався опис майна. Наприкінці січня 1761 та 1762 років представлений опис майна іконописної малярні, зазвичай такі описи здійснювали у зв'язку зі зміною керівника малярні [28, арк. 1]. Утім, в описі 1761 року не вказано його причини. Тут майно поділено за окремими групами: книги, ікони на дошці, на полотні, портрети, фарби, інструменти для малярні. Спочатку описано книги – *«кужбух, куншти, Абецадло»*. Приблизна кількість книг – 16. Крім навчальних та релігійних, тут також зазначено книги, присвячені можновладцям [18, арк. 2 зв.]. Далі опис стосувався ікон, що були в келії: образів на полотні Спасителя і Божої Матері в рамах – 2, ікона Богоматері в рамі, Ікона Йосипа (Іосафа) царевича на полотні, Ікон «Успіння» – 18 та ін. Наступний перелік ікон проходив в малярні, які за назвами майже не відрізнялися від тих, які представлені вище. Також представлено портрети, які були в малярні: портрети на полотні Петра I – 2, портрет «государині Катерини» – 2, портрет «государині Анни» в рамі та ін. Далі описано фарби – «блейвас» (свинцеве білило), «гришпан» (іспанська зелень), «шафервас» (свинцеве білило), вохра, цинобра, «минея» (залізний сурик або *caputmortum*), умбра, аурипігмент, «раушгельб» (червона фарба з жовтим відтінком), індиго, «шишгель» (жовтий органічний барвник) та ін. Опис стосувався також різних речей та інструментів: горщиків для фарб, ящиків для ікон, заліза, ломів, казанів, діжок, рам різних розмірів, дощок, «тереверди» («зелена земля»), мідних куль та ін. [18, арк. 3–5].

В іншому описі 1762 року можна спочатку прочитати перелік речей, які мав особисто іконописний керівник малярні Алімпій. Серед ікон найбільше представлено образ Богородиці (30). На другому місці ікони, сюжети яких пов'язані з Києво-Печерською лаврою, їх 20. На третьому – ікони великомучениці Варвари (12). Невелика кількість ікон на полотні – тут переважно ікони Богородиці (22), Христа (13) та порожні полотна (27). Крім цього, представлено опис різного майна, яке було на той момент в малярні: скриня для посуду, декілька діжок солі, «еретична картина», книжки (куншти), мідні каструлі та ін. [28, арк. 1–4].

У листопаді 1772 року «начальник» іконописної малярні монах Володимир, так само, як свого часу Алімпій, писав до Духовного собору про звільнення за станом здоров'я: *«Почувствовал внутреннюю себе болезнь и от того слабости в здоровье и о правлении неисполнении»* [27, арк. 2]. Далі Володимир просить про надання йому місця для проживання в Голосіївській пустині: *«Духовного собора нижайше прошу с оной малярской должности меня уволить и благословить жительства в Голосеевской пустыни и о чем учинить милостивое определение»* [27, арк. 2]. Духовний собор вирішив, що наступним «начальником» ікономаярні буде іконописець Захарія Голубовський. Перед передачею «влади» в малярні, знову здійснили ревізію, за прикладом опису майна 1761 та 1762 років, щоб дізнатися, що залишив у спадок колишній керівник малярні. До цього майна входило: *«Книги кунштовые, куншты на бляхах, на холсту, инструменты малярские и другая наличность»* [27, арк. 2 зв.]. Ревізію здійснили еклезіарх та іконописці Захарія з Володимиром й тільки після проведення опису майна Володимира відпустили. Опис був представлений уже в грудні 1772 року, й тут Захарія згаданий як «начальник малярні». З цього опису дізнаємося, що в малярні були такі книги: релігійні, «куншти», «кужбухи» та ін. Загальна кількість книг налічує 131. Усі ці книги використовували для навчання з малювання або як приклад для написання ікон. За наступним описом приблизна кількість ікон на дошках – 112, переважно – Богородиці й Спасителя. Образів на полотні за описом було набагато менше, а саме 57. Серед них найбільше ікон Богородиці та Христа. Також в малярні були портрети можновладців Російської імперії. Крім цього, подано

невеличкий опис інструментів, за допомогою яких розтирали пігменти фарб, золота, а також казани для олії та акварелі [27, арк. 2–6 зв.].

Отже, підсумовуючи, можемо стверджувати, що наукова розробленість теми недостатня, але окремі праці мають велику цінність. Було оприлюднено низку архівних документів, неопублікованих досі. Лаврська ікономалярня, що діяла упродовж XVIII ст., 1763 року була реорганізована в «училище» з чіткою структурою в 10 підмайстрів та 20 учнів. «Начальниками» цієї установи були Іван (Феоктист) Павловський, Алімпій, Роман, Ігнат, Пахомій, Володимир, Захарія. Усі «начальники» відігравали важливу роль в історії Києво-Печерської лаври. Кожен з цих майстрів здійснив свій внесок у розвиток не тільки іконопису, а й діяльності малярні – однієї зі структурних установ Лаври. Керівник малярні стежив за станом майна, яке їй належало. Для потреб малярні він купував фарби або інші речі. Інколи керівник витрачав власні кошти для купівлі інструментів та фарб. Насамперед він давав заробітну плату учням або просив Духовний собор лаври про надання грошей іконописцям за виконану роботу. Це було ініціативою суто керівника. Він же слідкував за роботою іконописців, учнів та за тими, хто працював або навчався. Особам, які закінчували навчання, керівник надав свідоцтво про закінчення малярні. Якщо потрібно було, то він же підтверджував, завершив чи ні іконописець навчальний процес. Звісно, були випадки несправедливого ставлення «начальників» до деяких учнів: вони могли не надавати свідоцтва, бити та обкрадати. Деякі керівники навіть після смерті мали борги. Укладаючи контракт, керівник малярні зобов'язувався навчити іконописної справи, а якщо він цього не виконував (переважно, за станом здоров'я), то учні мали право просити грошову компенсацію за невиконання контракту. Зазвичай, зміна керівного складу відбувалася у зв'язку із погіршенням стану здоров'я чинного «начальника», і тоді обирали наступного. Духовний собор Києво-Печерської лаври призначав майстра, який найбільше годився на посаду «начальника» ікономалярні. Усі «начальники» мали художній хист. Під час передавання «влади» майбутній «начальник» разом з довіреною особою здійснював опис майна в малярні. За цим описом можемо констатувати, що майна було дуже багато. Керівники малярні теж мали достатню кількість свого майна. До нього входили ікони на дошках, полотна, книги для малювання, папір, фарби та різні інструменти, потрібні для роботи. Також, крім усіх названих обов'язків, «начальники» знаходили час продовжувати власну іконописну справу, деякі з них, навіть після звільнення з посади, навчали та робили ескізи.

Джерела та література

1. Веремеєнко Т. Р. Джерела до історії функціонування іконописної малярні Києво-Печерської лаври (друг. пол. XVIII – поч. XIX ст.). *Гілея. Науковий вісник та збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 134. С. 147–152.
2. Веремеєнко Т. Р. Малюнки іконописної майстерні Києво-Печерської лаври у XVIII столітті: взаємодія тексту та зображення. *Текст і образ: Актуальні проблеми історії мистецтва*. Київ, 2017. Вип. 1 (3). С. 20–29.
3. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні : Альбом-каталог. Київ : Наукова думка, 1982. С. 283.
4. Жолтовський М. П. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. / АН УРСР, Музей етнографії та худож. промислу. Київ : Наукова думка, 1983. С. 177.
5. Истомин М. Обучение живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII в. *Искусство и художественная промышленность*. 1901. № 10. С. 291–310.
6. Истомин М. Обучение живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII в. *Искусство и художественная промышленность*. 1901. № 11. С. 311–318.
7. Истомин М. К истории живописи в Киево-Печерской лавре. *ЧИОНЛ*. 1895. Т. 9. С. 66–75.
8. Степовик Д. В. Історія Києво-Печерської лаври. A history of the Kyiv Caves Monastery : [монографія] / вид. від. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату. Київ, 2001. 554 с.

9. Уманцев Ф. С. Матеріали до словника вітчизняних мистців, ремісників, керівників художніх робіт та меценатів XVIII – початку XX ст. (за документами архіву Києво-Печерської лаври). *Студії мистецтвознавчі*. Київ : ІМФЕ НАН України, 2008. № 1 (21). С. 102–129.
10. Уманцев Ф. С. Троїцька надбрамна церква. Київ, 1970. С. 210.
11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 229. Спр. 17. 68 арк.
12. ІР НБУВ. Ф. 229. Спр. 30. 96 арк.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 88.
14. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 134.
15. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 135.
16. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 183.
17. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 186.
18. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 254.
19. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 440.
20. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 503.
21. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 725.
22. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 767.
23. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 1013.
24. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 2 заг. Спр. 626.
25. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 3 заг. Спр. 40.
26. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 3 заг. Спр. 57.
27. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 загальночернеч. Спр. 292.
28. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 загальночернеч. Спр. 1104.
29. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 загальночернеч. Спр. 1545.
30. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 малов. Спр. 127.
31. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 малов. Спр. 229.
32. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 малов. Спр. 668.

References

1. VEREMEYENKO, Taras. Some Sources for the History of the Kyiv-Lavra of the Caves' Icon-Painting Workshop (Latter Part of the XVIIIth to Early XIXth Century). In: Viktor VASHKEVYCH, ed.inchief, *Hylaea: A Scientific Bulletin*. Collected Research Papers. Kyiv: M. Drahomanov National Pedagogical University, 2018, iss. 134, pp. 147–152 [in Ukrainian].
2. VEREMEYENKO, Taras. Drawings of the Kyiv-Lavra of the Caves' Icon-Painting Workshop in the XVIIIth Century: Text and Image Interaction. In: Hennadiy KAZAKEVYCH, editorial board's editorinchief. *Text and Image: Essential Problems in Art History*. A Scientific Online Journal. Kyiv: T. Shevchenko Kyiv National University, 2017, iss. 1 (3), pp. 20–29 [in Ukrainian].
3. ZHOLTOVSKYI, Pavlo. *Drawings of the Kyiv-Lavra of the Caves' Icon-Painting Workshop: An Album-Catalogue*. Kyiv: Scientific Thought, 1982, 283 pp. [in Ukrainian].
4. ZHOLTOVSKYI, Pavlo. *Artistic Activities in Ukraine in the XVIth to XVIIIth Centuries*. USSR Academy of Sciences, Museum of Ethnography and Crafts. Kyiv: Scientific Thought, 1983. 177 pp. [in Ukrainian].
5. ISTOMIN, Mykhaylo. Teaching Painting at the Kyiv-Lavra of the Caves in the XVIIIth Century. In: Nikolay SOBKO, ed., *Fine and Applied Arts*. 1901, no. 10, pp. 291–310 [in Russian].
6. ISTOMIN, Mykhaylo. Teaching Painting at the Kyiv-Lavra of the Caves in the XVIIIth Century. In: Nikolay SOBKO, ed., *Fine and Applied Arts*. 1901, no. 11, pp. 311–318 [in Russian].
7. ISTOMIN, Mykhaylo. On the History of Painting at the Kyiv-Lavra of the Caves. In: *Readings at the Nestor the Chronicler Historical Society*, 1895, vol. 9, pp. 66–75 [in Russian].
8. STEPOVYK, Dmytro. *A History of the Kyiv Caves Monastery: A Monograph*. Kyiv: UOC-KP Publishing Department, 200, 554 pp. [in Ukrainian].
9. UMANTSEV, Fedir. Some Materials for a Dictionary of Ukrainian Artists, Handicraftsmen, Managers of Art Works, and Art Patrons in the XVIIIth to Early XXth Centuries (Based on Archival Documents of the Kyiv-Lavra of the Caves). In: Hanna SKRYPNYK, ed.inchief, *Researches of the Fine Arts*. Kyiv: NASU's IASFE, 2008, no. 1 (21), pp. 102–129 [in Ukrainian].

10. UMANTSEV, Fedir. *The Gate Church of the Trinity (Lavra of the Caves)*. Kyiv, 1970, 210 pp. [in Ukrainian].
11. Vernadskyi National Library of Ukraine's Institute of Manuscripts (thereafter – VNLU IM): f. 229, dossier 17, 68 sheets.
12. VNLU IM: f. 229, dossier 30, 96 sheets.
13. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (thereafter – CSHAUK): f. 128, inv. 1, dossier 88 [in Ukrainian].
14. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 134.
15. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 135.
16. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 183.
17. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 186.
18. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 254.
19. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 440.
20. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 503.
21. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 725.
22. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 767.
23. CSHAUK: f. 128, inv. 1, dossier 1013.
24. CSHAUK: f. 128, inv. 2, dossier 626.
25. CSHAUK: f. 128, inv. 3, dossier 40.
26. CSHAUK: f. 128, inv. 3, dossier 57.
27. CSHAUK: f. 128, inv. 1, general monastic dossier 292.
28. CSHAUK: f. 128, inv. 1, general monastic dossier 1104.
29. CSHAUK: f. 128, inv. 1, general monastic dossier 1545.
30. CSHAUK: f. 128, inv. 1, unimportant dossier 127.
31. CSHAUK: f. 128, inv. 1, unimportant dossier 229.
32. CSHAUK: f. 128, inv. 1, unimportant dossier 668.

SUMMARY

The present paper is about the chiefs of the Lavra icon-painting workshop of the XVIIIth to the first half of the XIXth century (years, responsibilities, and their role). The article presents a brief history of the Lavra icon-painting workshop in the XVIIIth century. In 1763, the workshop was re-organized into a *school* with a distinct structure of 10 apprentices and 20 students. Exemplified by studies of M. Istomin, P. Zholtovskiy, F. Umantsev and D. Stepovyk, the author demonstrates the scientific elaboration of the topic in research literature. Archival documents named a chief of the icon-painting workshop *nachalnyk*. Based on the then yet unpublished archival sources throughout the XVIIIth to the first half of the XIXth century, the author found out that the chiefs under consideration, which headed the Lavra workshop during the XVIIIth century, were Ivan (Theoktistos) Pavlovskiy, Alimpiy, Roman, Ihnat, Pachomius, Volodymyr, and Zakhariy. All of them were artistically talented and contributed to the development of art history of the Kyiv Lavra of the Caves. Every chief had many responsibilities, such as monitoring the condition of property, buying paint pigments and tools, and supervising icon painters, apprentices, and students. In addition to these duties, a chief observed the work of foreigners, who studied icon-painting at the Lavra. By the authority of the Ecclesiastical Synod, a chief provided students and icon painters with salaries for their work. Besides that, a chief in line with resolutions of the Ecclesiastical Synod accepted and dismissed persons from the icon-painting workshop, as well as gave certificates and testimonials. There were some known incidents of an unfair attitude by a chief of the workshop to students. Every chief of the workshop was obliged to teach icon painting; in the case of his inability of doing this, students were empowered to demand indemnity. The changeover of chiefs occurred due to bad conditions of health; this was performed by decrees of the Ecclesiastical Synod, which fired and chose new chiefs. While having leisure, the workshop's chiefs could paint other churches or icons.

The paper suggests theoretical and practical prospects and trends for future studies.

Keywords: Kyiv-Lavra of the Caves, Kyiv, icon-painting, workshop.